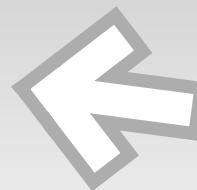

ارتباط کتاب‌های آموزشی و برنامه‌ی درسی پیشنهادهایی برای ناشران

● علاء نوری

اشاره

محتوای اصلی این مقاله برای گردهمایی تخصصی برنامه‌های درسی و ارتباط آن با کتاب‌های آموزشی با حضور گروهی از استادان، مؤلفان و ناشران آموزشی تهیه شده بود، اما زمان کوتاه آن جلسه فرصت پرداختن به همگی مباحث را فراهم نکرد. در این مقاله موضوعات قابل طرح در آن نشست را به اجمال شرح می‌دهیم.

تعاریف

هرچند دو اصطلاح «کتاب آموزشی» و «برنامه‌ی درسی» برای مخاطبان ناآشنا نیستند و حتماً استنباط مناسبی از این دو مفهوم وجود دارد، در عین حال هر دو از موضوع‌هایی هستند که ارائه‌ی تعریف مشخص و مورد قبول همه‌ی دست‌اندرکاران برایشان، دشوار و یا ناممکن است. پس بهتر است ابتدا منظورمان را از این دو واژه روشن کنیم و یا با اشاره‌ای به دایره‌ای از تفاوت‌ها، نوعی تعریف قراردادی و اجرایی را پیشنهاد دهیم.

کتاب آموزشی

بر اساس مفاد اولین شماره از «مجموعه راهنماهای تولید کتاب آموزشی»، کتاب‌های آموزشی به سه دسته تقسیم شده‌اند: کتاب‌های درسی، کتاب‌های کمک آموزشی، و کتاب‌های کمک‌درسی. در این سند که توسط دفتر انتشارات کمک‌آموزشی منتشر شده، آمده است: «کتاب‌های درسی کتاب‌هایی هستند که در کلاس‌های رسمی مدرسه تدریس می‌شوند. کتاب‌های کمک‌آموزشی یا توسعه‌ای به منظور ایجاد انگیزه، توسعه‌ی یادگیری، افزایش دانش و سواد علمی، پرورش مهارت‌های ذهنی و عملی، رشد روابط اجتماعی و ارتقای یادگیرنده

۲۸۹۱۹۲

پاییز ۱۳۸۸

۳۰

براساس هدف و برنامه‌های خاص تهیه و تنظیم می‌شوند ... کتاب‌های کمک درسی کتاب‌های مرتبط با برنامه‌های درسی هستند که برای تسهیل، تقویت، تکمیل و تعمیق یادگیری و فراهم کردن آموزش جبرانی براساس هدف‌ها و برنامه‌های درسی دوره‌ی خاص تهیه می‌شوند.

برنامه‌ی درسی

مهم‌ترین تعریف‌ها در مورد برنامه‌ی درسی عبارت‌اند از:

- برنامه‌ی درسی به عنوان محتوا: این برنامه شامل مواد درسی یا موضوعاتی است که باید به دانش‌آموزان تدریس شوند. این مفهوم امروزه هرچند متداول نیست، ولی هنوز توسط برخی نظریه‌پردازان مورد استفاده قرار می‌گیرد [مهرمحمدی، ۱۳۸۳: ۲۳].
- برنامه‌ی درسی به عنوان مجموعه‌ی تجربه‌ها و فعالیت‌ها: این تعریف واکنشی به رویکرد سنتی تعریف برنامه‌ی درسی به عنوان محتوا بوده است و همه‌ی تجربه‌هایی را که فراگیرنده تحت راهنمایی مدرسه کسب می‌کند، شامل می‌شود. به علاوه، مستلزم توجه به تجربه‌های آموزشی است که به عنوان پدیده‌ای کلی بین دانش‌آموزان [مهرمحمدی، ۱۳۸۳: ۲۶].
- برنامه‌ی درسی به عنوان طرح (نقشه‌ای): برای یادگیری برنامه‌ی درسی سند مکتوبی در نظر گرفته می‌شود که در بردارنده‌ی مجموعه‌ی تصمیم‌هایی است در خصوص برنامه‌ی درسی پیش از آن که به مورد اجرا گذاشته شود. این دیدگاه امروزه رایج‌تر است.

امروزه مفهوم برنامه‌ی درسی شامل پیش‌بینی تمامی فعالیت‌هایی است که دانش‌آموزان تحت هدایت معلم در مدرسه برای رسیدن به هدف‌های معین باید انجام دهند

امروزه مفهوم برنامه‌ی درسی وسیع‌تر از تهیه و تدوین رئوس مطالب درسی است و شامل پیش‌بینی تمامی فعالیت‌هایی است که دانش‌آموزان تحت رهبری و هدایت معلم در مدرسه (و خارج از آن) برای رسیدن به هدف‌های معین باید انجام دهد. به سخن دیگر، «برنامه‌ی درسی عبارت است از پیش‌بینی و تهیه‌ی مجموعه فرصت‌های یادگیری برای جمعیتی مشخص، به منظور نیل به آرمان‌ها و هدف‌های آموزش و پرورش که معمولاً در مدرسه انجام می‌گیرد.» به این اعتبار، برنامه‌های درسی شامل چهار عنصر اساسی است. ۱. هدف‌های کلی، جزئی و عینی، ۲. طرح‌ها، ۳. اجرا و آموزش، و ۴. ارزش‌یابی [تقی‌پور ظهیر، ۱۳۶۹: ۴۲].

ارتباط و عناصر برنامه‌ی درسی و پیشنهادها

بعد از مشخص شدن نوع انتظار ما از کتاب آموزشی و برنامه‌ی درسی، با تعیین عناصر اساسی برنامه‌ی درسی، نقش کتاب‌های آموزشی در ارتباط با عناصر برنامه‌ی درسی بیان می‌شود. این ارتباط با توجه به سه نوع کتاب آموزشی که در ابتدای مقاله ذکر شد، از این قرار است:

الف) کتاب درسی تولید کنیم!

اگر محتوای آموزشی یا همان کتاب درسی را برنامه‌ی درسی تلقی کنیم (دیدگاه سنتی)، می‌توان پیشنهاد کرد که: کتاب درسی تولید کنیم. البته پیشنهاد غربی است، زیرا در کشور ما کتاب درسی به صورت متمرکز در «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» تولید می‌شود. کار برنامه‌ریزی و تألیف را دفاتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی انجام می‌دهند، اما به نظر می‌رسد، می‌توان

براساس اهداف برنامه‌های درسی تدوین شده، دست به تهیه‌ی کتاب‌های درسی متفاوتی زد.

سرفصل‌ها و موضوعات برنامه‌های درسی در بسیاری از کشورها مشترک هستند. تولید کتاب درسی مناسب کاری پر دردسر و پیچیده‌ای است، اما پیدا کردن ایده‌ها و تألیف‌های گوناگون ویژه در کشورهای دیگر، چندان دشوار نیست. می‌توان با جست‌وجو و بررسی کتاب‌های درسی و آموزشی سایر کشورها، با دیده‌های نو و متفاوت، نمونه‌های متنوع و جذاب‌تری از اهداف و محتوای برنامه‌ی درسی برای دانش‌آموزان ایرانی فراهم آورد.

نمونه‌ی ساده‌ای از این کار را می‌توان در مجموعه‌ی «علوم پیاموزیم» مشاهده کرد. (تصویر-۱) چاپ اول این مجموعه به سال ۱۳۷۷ توسط «نشر نی» انجام گرفته است. این مجموعه ترجمه‌ای از یک دوره کتاب‌های آموزشی علوم در هندوستان است. مترجمان فصل‌هایی از کتاب‌های گوناگون این مجموعه را انتخاب کرده و کنار هم قرار داده‌اند تا با موضوع‌های کتاب‌های علوم تجربی آن زمان متناسب باشد. هرچا هم لازم بوده است، برای انطباق موضوع‌های این مجموعه با کتاب‌های درسی خودمان، مطالبی از

منابع دیگر به آن افزوده‌اند.

مترجمان کتاب در مقدمه‌ی آن درباره‌ی علت ترجمه‌ی این مجموعه آورده‌اند: «مجموعه‌ی Headway Science یک دوره‌ی ۱۲ جلدی آموزش علوم است که برای اولین بار در سال ۱۳۶۵/۱۹۸۶ ه. ش در هندوستان به چاپ رسید و تا سال ۱۳۷۱/۱۹۹۳ ه. ش دوازده بار چاپ همراه با تجدیدنظر و چندین بار تجدید چاپ شده است. متفاوت بودن شیوه‌ی آموزش این کتاب‌ها با شیوه‌ی سنتی آموزش علوم در ایران، علمی و جذاب بودن این شیوه، جایگاه هندوستان در عرصه‌ی علم در میان کشورهای جنوب، مشابهت‌های ایران و هندوستان و کتاب‌های درسی مفید و روشمند ما را به ترجمه‌ی این مجموعه تشویق کرد.»

ممکن است به نظر برسد که این گروه از کتاب‌ها مخاطبان پرشماری نداشته باشد که البته بیراه هم نیست. زیرا معلمان و دانش‌آموزان ما ترجیح می‌دهند به کتاب رسمی اکتفا کنند.

توسعه و تکثر منابع آموزشی هنوز در بسیاری از مدارس ما جایگاهی ندارد، اما فراموش نکنید که محدودیت کتاب‌های درسی که لازم است با قیمت اندک و شمارگان وسیع در سراسر ایران توزیع شوند، نمی‌تواند مخاطبان خاص را راضی کند. برای افزودن به جذابیت‌های چنین کتاب‌های ایده‌های زیر پیشنهاد می‌شوند:

■ از منابعی استفاده شود که برای آموزش مفاهیم از تمثیل، تصویر، کارتون، توضیحات کاربردی و ... استفاده کرده‌اند.

■ از کتاب‌هایی استفاده شود که به ساده‌سازی مفاهیم آموزشی پرداخته‌اند و از شبکه‌های مفهومی (درخت حافظه)، دسته‌بندی مناسب مطالب، و شرح و بسط دقیق آن‌ها سود جستند.

از کتاب‌های آموزشی دیگر کشورها می‌توان برای تولید کتاب‌های درسی موازی با کتاب‌های رسمی استفاده کرد

۲۸۹۱۲۰

پاییز ۱۳۸۸

۳۲

■ از کتاب‌هایی استفاده شود که تمرین گام به گام دارند و یا حداقل در مورد موضوع‌های پیچیده از آموزش قدم به قدم سود برده‌اند.

ب) کتاب‌های کمک آموزشی (توسعه‌ای) تولید کنیم!

اگر با ایده‌ی تولید کتاب‌های درسی موافق نیستید، مهم نیست. تولید کتاب‌های کمک آموزشی زیادی را در ارتباط با برنامه‌ی درسی می‌توان پیشنهاد داد:

برنامه‌ی درسی به عنوان طرحی به منظور فراهم کردن مجموعه‌ای از فرصت‌های یادگیری برای افراد تحت تعلیم تعریف شده است. اما این طرح‌ها اثری نخواهند داشت، مگر این که در جریان عمل قرار گیرند و به درستی اجرا شوند. بنابراین، هدف‌ها و فرصت‌های یادگیری تا هنگامی که فراگیرندگان با آن‌ها برخورد نکرده‌اند، فقط یک امکان تلقی می‌شوند. آموزش به عنوان اشتغال علمی فراگیرندگان با فرصت‌های یادگیری طرح‌ریزی شده، تعریف شده است. بنابراین آموزش را می‌توان به عنوان اجرای طرح برنامه‌ی درسی تلقی کرد [سیلور و دیگران، ۱۳۸۰: ۴۳].

از این دیدگاه می‌توان چهار نوع برنامه‌ی درسی تشخیص داد: **برنامه‌ی درسی**

رسمی یا قصد شده (که توسط منابع تصمیم‌گیرنده در وزارت آموزش و

پرورش تدوین شده است)، **برنامه‌ی درسی دریافتی** (آنچه که معلمان از

برنامه‌ی درسی دریافته‌اند و تلاش می‌کنند انجام دهند)، **برنامه‌ی درسی**

مشاهده یا اجرا شده (آنچه که در کلاس درس پیاده می‌شود و قابل

مشاهده است)، و **برنامه‌ی درسی تجربی** (آنچه که فراگیرندگان درک

می‌کنند و به آن عکس‌العمل نشان می‌دهند).

عدم توافق بین برنامه‌ی درسی قصد شده و دریافتی و برنامه‌ی درسی

مشاهده شده و تجربی، ناشی از جدایی وسیله‌ها و هدف‌ها در تعلیم و تربیت

است. هدف‌های تعلیم و تربیت به این سؤال پاسخ می‌دهند که: «چه چیزی باید

تدریس شود؟» در حالی که وسیله‌ها در تعلیم و تربیت به این سؤال پاسخ می‌دهند که:

«چگونه باید تدریس شود.» هنگامی که وسیله‌ها از هدف‌ها جدا می‌افتند، بین برنامه‌ی درسی

تجربه شده و طرح‌ریزی شده شکاف به وجود می‌آید [سیلور و دیگران، ۱۳۸۰: ۳۷].

تفاوت و شکاف بین برنامه و اهداف قصد شده با برنامه و هدف‌های تجربه شده در کشور ما

کاملاً محسوس است. تولید کتاب‌های کمک آموزشی (توسعه‌ای) مناسب می‌تواند این شکاف را

کاهش دهد. در تقسیم‌بندی کتاب‌های کمک آموزشی (توسعه‌ای) از سه گروه نام برده شده است:

■ کتاب‌های دانش‌افزایی برای معلمان در راستای آشنایی آنان با هدف‌های کلی، جزئی و عینی

برنامه‌های درسی (هدف‌ها و طرح‌های قصد شده).

■ کتاب‌های دانش‌افزایی برای معلمان در راستای کمک به اجرای (آموزش) مناسب اهداف

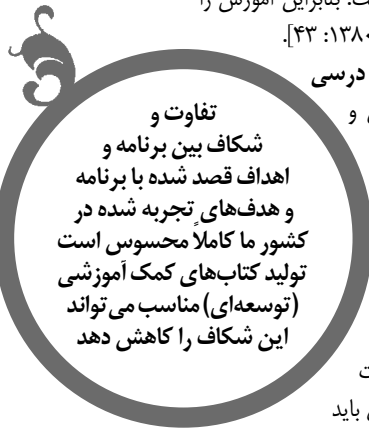
تعیین شده. این کتاب‌های می‌توانند فاصله‌ی برنامه‌ی درسی و قصد شده را با برنامه‌ی درسی

دریافتی و سرانجام برنامه‌ی درسی مشاهده شده کاهش دهند.

■ کتاب‌های دانش‌افزایی دانش‌آموزان در ارتباط با هدف‌ها و طرح‌های برنامه‌ی درسی. این

گروه از کتاب‌ها، برنامه‌ی درسی تجربی را با برنامه‌ی درسی رسمی، قصد شده و مشاهده شده

همراه می‌کند.

معلمان دوست دارند،
مهارت‌های خود را
پرورش دهند و روش
پرورش مهارت‌ها در
فراگیرندگان خود را
بیاموزند

۱. برای هدف‌ها و طرح‌های قصد شده کتاب تولید کنیم:

تردید نیست که در اهداف طرح شده برای هر برنامه‌ی درسی، به این نکته توجه می‌شود که جامعه‌ی امروز تنها به دانش‌آموختگانی که انباری از داده‌ها و اطلاعات هستند، نیاز ندارد. بلکه انسان‌هایی هوشمند را طلب می‌کند که مهارت استخراج دانش و حکمت را از داده‌ها و اطلاعات داشته باشند. با پذیرش این مهم، وظیفه‌ی نظام آموزشی، تربیت انسان‌هایی باسواد و فرهیخته است؛ انسان‌هایی که دارای نگرش‌های منطقی و ضروری برای یادگیری و مهارت‌ها و دانش‌های پایه و ضروری هستند. در مورد دانش‌ها، توجه به دانش‌های بنیادی است که انسان را به سوی جست‌وجوی بیش‌تر هدایت می‌کند. مهارت‌ها هدف‌هایی را شامل می‌شوند که فراگیرنده را قادر می‌سازند تا همواره یادگیرنده باقی بماند و راه‌های یادگیری به شمار می‌آیند. مهارت‌های فکری، مهارت‌های یادگیری و مهارت‌های زبانی و مطالعه، از جمله‌ی این مهارت‌ها هستند.

تلفیق مهارت‌ها با محتوای برنامه‌ی درسی، ایده‌ای ضروری است که می‌تواند در کتاب‌های مناسب پی‌گیری شود. «هدف اساسی تلفیق مهارت‌ها با محتوا آن است که حوزه‌های محتوایی گوناگون با هدف رشد قابلیت‌های خاص، مانند سازمان‌دهی اطلاعات حل مسئله و ... در دستور کار قرار گیرند و این مهارت‌ها را برای دانش‌آموزان از حالت خشک، بی‌روح، انتزاعی و مجرد و در نتیجه بی‌معنا، خارج کنند» [ملکی، ۱۳۸۲: ۲۷۶].

در ارتباط با دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌ها، تولید کتاب‌های کمک آموزشی زیر پیشنهاد می‌شود:

۱-۱. کتاب‌هایی که روش‌های پرورش نگرش و مهارت مربوط به هر یک از برنامه‌های

درسی را به معلمان آموزش می‌دهند.

به نظر می‌رسد معلمان دوست دارند، مهارت‌های خود را پرورش دهند و روش‌های پرورش مهارت‌ها در فراگیرندگان خود را بیاموزند. کتاب «آموزش و ارزش‌یابی مهارت‌های یادگیری» که توسط «انتشارات مدرسه» به بازار نشر عرضه شده، از این قبیل کتاب‌هاست. این کتاب در دو بخش به آموزش مهارت‌های یادگیری پایه در علوم تجربی و مهارت‌های یادگیری تلفیق شده می‌پردازد. از مهارت‌های پایه می‌توان مشاهده، برقراری ارتباط و طبقه‌بندی کردن را نام برد و از مهارت‌های یادگیری تلفیق شده، می‌توان تجربه و تحلیل نتایج تحقیقات، فرضیه‌سازی و طراحی تحقیق را ذکر کرد. (تصویر-۲)

۲-۱. کتاب‌هایی که دانش پایه‌ی معلمان و دانش‌آموزان را

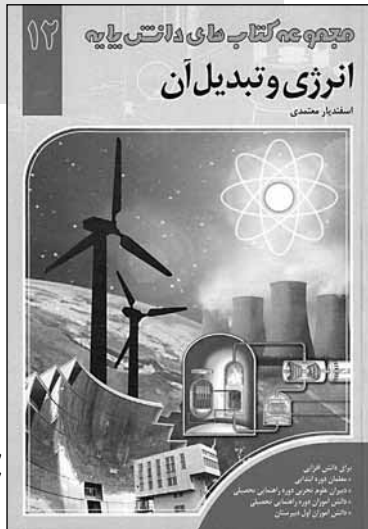
در ارتباط با برنامه‌ی درسی توسعه می‌بخشند.

ممکن است کتاب‌های علمی و مناسبی که به طرح دانش پایه‌ی علوم گوناگون می‌پردازند، کم نباشند. این‌ها کتاب‌های مستقل آموزشی هستند. مؤلفان آشنا با برنامه‌ی درسی می‌توانند دانش‌های پایه را مرتبط با اهداف برنامه‌های درسی در اختیار معلمان قرار دهند؛ یعنی توضیحات تکمیلی و آگاهی‌بخش در مورد موضوعاتی که در

(تصویر-۲)

دانش‌های پایه همراه با جذابیت‌ها، کاربردها و اطلاعات ضروری، مورد علاقه‌ی معلمان و دانش‌آموزان هستند

(تصویر ۳)

کتاب‌های درسی آمده‌اند. برای آن که دانستنی‌ها از حالت خشک و بی‌روح خود به دانش‌های پایه و بنیادی برای اهداف عالی آموزشی تبدیل شوند، لازم است همراه با کاربرد آن‌ها در جوامع، تاریخچه‌ی توسعه‌ی آن‌ها، و ایده‌ها و چالش‌های گذشته و امروز آن‌ها عرضه شوند. همچنین لازم است به جای زبان خاص علمی، با زبان قابل فهم و درک برای مخاطبان غیرمتخصص اما علاقه‌مند به آن رشته، بیان شوند.

از جمله‌ی این کتاب‌ها، باز هم در زمینه‌ی علوم تجربی، می‌توان به «مجموعه کتاب‌های دانش پایه» که توسط انتشارات مدرسه چاپ و منتشر شده است، اشاره کرد. (تصویر-۳)

۳-۱. کتاب‌هایی که روش‌های اجرای مناسب اهداف برنامه‌ی درسی را پیشنهاد می‌کنند.

همان‌طور که ذکر شد، یکی از دلایل تفاوت اهداف قصد شده و اجرا شده، جدایی وسیله و اهداف تعلیم و تربیت است. چگونگی تدریس یکی از این وسیله‌هاست. معلمان به آموزش مؤثر و کاربردی موضوعاتی که تدریس می‌کنند، علاقه‌مند هستند. کتاب‌های عمومی مربوط به روش‌ها و الگوهای تدریس و ... در رشته‌های علوم تربیتی زیاد هستند، اما به لحاظ واژه‌های تخصصی، نگاه عام و ... کم‌تر مورد استفاده‌ی همه‌ی معلمان قرار می‌گیرند. بنابراین جای کتاب‌هایی از این دست خالی است.

از جمله کتاب‌های مناسب در این مقوله می‌توان از «مجموعه کتاب‌های الگوی تدریس» از سلسله «کتاب‌های آموزش فعال علوم تجربی» نام برد. در این مجموعه، تعدادی از الگوهای تدریس به طور ساده و با سازمان‌دهی مناسب و ابتکاری برای درس علوم ارائه شده‌اند که البته به راحتی می‌توان از آن‌ها در درس دیگر نیز استفاده کرد. (تصویر-۴)

۴-۱. کتاب‌هایی که مهارت‌های زبانی و مطالعه را در ارتباط با برنامه‌ی درسی پرورش می‌دهند.

کارشناسان تعلیم و تربیت تردیدی ندارند که به ویژه در عصر حاضر، توجه به سواد خواندن از مهم‌ترین هدف‌های آموزش و پرورش است. منظور از سواد خواندن آن است که مخاطب بتواند به راحتی کتاب یا هر متن دیگر را بخواند، خوب درک کند و توانایی تجزیه و تحلیل و استنباط از آن را داشته باشد. از جمله تلاش‌های مناسب در این زمینه می‌توان از مجموعه «خواندنی‌های علمی» یاد کرد. این مجموعه، کتاب برگزیده‌ی سال ۱۳۸۷ در حوزه‌ی علوم و فنون کودکان بوده است که در مجموع ۲۵ کتاب را شامل می‌شود. این ۲۵ کتاب در پنج سطح متناسب با پنج پایه‌ی دوره‌ی ابتدایی تدوین شده‌اند و در هر پایه، پنج کتاب وجود دارد. در این کتاب‌ها تلاش شده است که خواننده‌ی خردسال در تعامل با متن، در راستای «خواندن برای یادگیری» تمرین کند. (تصویر-۵)

(تصویر ۴)

جای کتاب‌هایی از این دست در برنامه‌های درسی خالی است!

۲۸۹۱۹۲

زمستان ۱۳۸۸

۳۵

مجموعه کتاب‌های خواندنی‌های علمی،
خواننده‌ی خردسال را در تعامل با
متن قرار می‌دهد و تمرینی در راستای
«خواندن برای یادگیری» به شمار می‌آید

(تصویر ۵)

۵-۱. کتاب‌هایی که به سبک‌های متفاوت یادگیری توجه دارند.

یکی دیگر از زمینه‌هایی که می‌تواند فاصله‌ی اهداف قصد شده و تجربه شده را زیاد کند، به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان در روش‌های یادگیری مربوط می‌شود. واقعیت این است که همه به یک سبک یاد نمی‌گیرند. برنامه‌های درسی به دلیل محدودیت‌های خود، فرصت پرداختن به سبک‌های متفاوت یادگیری را ندارند. در حالی که تفاوت افرادی که یادگیرنده‌ی کلامی یا شنیداری هستند، با افرادی که یادگیرنده‌ی دیداری یا بصری هستند و آن‌ها که یادگیرنده‌ی عملی هستند، واضح است.

به هر حال در بسیاری از موارد، بین ساختار ذهنی و انتظارات فراگیرندگان و ساختار رسمی برنامه‌ی درسی تفاوت‌هایی وجود دارند که کتاب‌های متنوع کمک آموزشی (توسعه‌ای) می‌توانند این تفاوت و ناآشنایی را به نزدیکی و آشنایی بدل کنند. (تصویر ۶)

۲. برای خلأهای برنامه‌ی درسی کتاب تولید کنیم:

متخصصان برنامه‌ی درسی از مفاهیمی هم‌چون با «برنامه‌ی درسی مغفول» و «برنامه‌ی درسی پنهان» سخن به میان می‌آورند. همان‌طور که از عنوان برنامه‌ی درسی مغفول برمی‌آید، منظور قسمتی از برنامه‌ی درسی است که مورد غفلت واقع شده و جای آن در برنامه‌ی درسی رسمی خالی است. برنامه‌ی درسی هرچند گسترده باشد، باز هم نمی‌تواند برای همه‌ی زمینه‌های مورد انتظار، طرح‌های مناسبی ارائه دهد. به ویژه در کشور ما، محدودیت‌های موجود در تدوین برنامه و تألیف، تولید و چاپ کتاب‌های درسی موجب می‌شود، غفلت‌های برنامه‌ی درسی کم نباشند. بنابراین وجود کتاب‌های آموزشی ممکن برای جبران غفلت‌های برنامه و برای رفع پیچیدگی‌ها و دشواری‌های برنامه‌ی درسی رسمی ضروری است. برنامه‌ی درسی پنهان نیز در کنار برنامه‌ی درسی رسمی و صریح، از اهمیت زیادی برخوردار است. به طور کلی ابعاد برنامه‌ی درسی پنهان عبارت‌اند از:

■ مجموعه‌ی ارتباطات، تعاملات و برخوردهایی که شرکت‌کنندگان در برنامه‌ها و فعالیت‌های گوناگون با یکدیگر دارند و بدین ترتیب، از نگرش‌ها، رفتارها و طرز تفکرهای یکدیگر متأثر می‌شوند. با بررسی پژوهش‌های پراکنده‌ای که در این زمینه‌ها انجام شده‌اند، می‌توان با دریافت‌های متخصصان، روان‌شناسان و جامعه‌شناسان درآمیخت و کاربردهای مؤثری برای نهادهای آموزشی کشورمان تدوین کرد.

■ مجموعه‌ی ارتباطات، تعاملات و برخوردهایی که شرکت‌کنندگان در برنامه‌ها با مسئولان و اولیای امر دارند و به همین سان با آن‌ها

چرا؟

زمستان ۱۳۸۸

۳۶

(تصویر ۶)

برای یادگیرنده‌ی دیداری، تصویرها بیش از
گفتارها به خاطر می‌مانند. تصویر انتخاب شده از
کتاب «گنجینه‌ی یادگیری تاریخ سوم راهنمایی»،
انتشارات مبتکران

تعامل فکری و رفتاری برقرار می‌کنند. دانش‌آموزان از رفتارها و تعاملات معلمان، مدیران و مسئولان مدرسه درس می‌آموزند!

■ فضا و جو کلی حاکم بر محیطی که به نوبه‌ی خود بر رفتار و نگرش شرکت‌کنندگان اثر می‌گذارد. برنامه‌ی درسی پنهان، اگرچه طراحی شده و به عمد ساخته و پرداخته نشده است، ولی به شدت بر رفتار و نگرش دانش‌آموزان مؤثر خواهد بود.

با توجه به مجموع موارد فوق در ارتباط با برنامه‌ی درسی مغفول و پنهان، تولید کتاب‌های زیر پیشنهاد می‌شود:

بومی‌سازی
کتاب‌ها و بیان
مطالعات موردی متناسب
با شرایط کشورمان می‌تواند
استفاده از کتاب‌ها را برای
معلمان دل‌پذیرتر سازد

۱-۲. کتاب‌هایی که کمبودهای برنامه‌ی درسی را رفع می‌کنند.

بررسی آماری پاسخ‌های دانش‌آموزان به پرسش‌های آزمون‌های داخلی و بین‌المللی، نقاط ضعف و ایراد فراگیرندگان را روشن می‌سازد. به عنوان مثال، براساس نتایج «تیمز» که مطالعه‌ای بین‌المللی در ارتباط با ابعاد متفاوت برنامه‌ی درسی علوم تجربی و ریاضی است، ضعف عملکرد دانش‌آموزان ما در سطوح شناختی استدلال و ترکیب روشن است. از سوی دیگر، توجه کم‌تر برنامه‌ی درسی ایران به مسائل زیست محیطی نیز گزارش شده است.

۲-۲. کتاب‌هایی که گره‌ها را می‌کشایند.

معلمانی که در کلاس درس با دانش‌آموزان ارتباط دارند، به خوبی سوءفهم‌ها و ابهام‌های فراگیرندگان خود را در ارتباط با کتاب‌های درسی می‌شناسند. وجود کتاب‌هایی برای رفع این سوءفهم‌ها و ابهام‌ها می‌تواند به پرشدن خلأهای برنامه‌ی درسی کمک کند.

۳-۲. کتاب‌هایی که به ابعاد گوناگون برنامه‌ی درسی پنهان می‌پردازند.

ارتباطات دانش‌آموزان در کلاس و مدرسه، کارگروهی، تعاملات میان فردی، روابط معلم و دانش‌آموز، زمینه‌های انگیزشی گوناگون دانش‌آموزان و بسیاری از مقوله‌های دیگر از این است، محتوای بسیاری از کتاب‌های مرتبط با آموزش و تربیت را تشکیل می‌دهند. بومی‌سازی این کتاب‌ها و بیان مطالعات موردی متناسب با شرایط کشورمان و ... می‌تواند استفاده از این کتاب‌ها را برای معلمان ایرانی دل‌پذیرتر سازد.

ج) کتاب‌های کمک درسی تولید کنیم

براساس سند «ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی»، کتاب‌های کمک درسی به چهار گروه تقسیم شده‌اند: «کتاب‌های کار و فعالیت»، «کتاب‌های تمرین»، «کتاب‌های سنجش و آزمون»، و «کتاب‌های فعالیت محور».

شمارگان کتاب‌های کمک درسی منتشر شده در بازار نشر کتاب، می‌تواند نشانه‌ای از آن دسته از نیازهای دانش‌آموزان باشد که از سوی برنامه‌ی درسی بی‌پاسخ مانده‌اند. کتاب‌های تمرین و سنجش و ارزش‌یابی در بازار نشر موجود ایران، گوی سبقت را از کتاب‌های دیگر ربوده‌اند. گزارش‌های آماری نشر کتاب، موجود در پایگاه اطلاعاتی «خانه‌ی کتاب ایران» (www.ketab.ir) نشان می‌دهند، عناوین کتاب‌های کمک درسی منتشر شده در دوره‌های متفاوت زمانی، یک دهم مجموع

کتاب‌های منتشر شده است و گاه شمارگان فراوان و تجدید چاپ‌های مکرر نیز دارند. در «چهارمین جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی رشد»، ۲۰ درصد کتاب‌های برگزیده و تقدیر شده، کتاب‌های کمک درسی بوده‌اند. نکته‌ی جالب توجه این است که این کتاب‌ها لزوماً از کتاب‌های پرشمارگان و یا با چاپ‌های مکرر بازار نشر نبوده‌اند. این موضوع تفاوت برنامه‌ی درسی قصد شده و برنامه‌ی تجربه شده در ایران را به خوبی نشان می‌دهد. هم‌چنین، غفلت‌های برنامه‌ی درسی رسمی را بیان می‌دارد. برای مثال، توجه بازار نشر به کتاب‌های تست کنکور و ... می‌تواند تفاوت ارزش‌یابی‌های پیش‌بینی شده در برنامه‌ی درسی رسمی را با ارزش‌یابی رایج برای گزینش دانشجویان دانشگاه‌ها نشان می‌دهد. کم‌توجهی بازار نشر به کتاب‌های «کار و فعالیت» و «کتاب‌های فعالیت محور» نشان می‌دهد، گرچه در اهداف برنامه‌ی درسی بر مقوله‌های مربوط به این کتاب‌ها تأکید شده است، اما روابط پنهان و غیررسمی حاکم در مدارس، به هدف‌هایی که نیازمند چنین کتاب‌هایی باشند توجه چندانی، ندارند.

در عین حال پیشنهادهای زیر برای تولید کتاب‌های کمک درسی قابل بررسی هستند:

۱. کتاب‌های سنجش و ارزش‌یابی که هم‌سو با اهداف برنامه‌ی درسی باشند، تولید

شوند.

واقعیت این است که دانش‌آموزان در پایان دبیرستان و یا برای ورود به مدارس خاص در دوره‌های تحصیلی راهنمایی و متوسطه، در آن‌گونه آزمون‌های ورودی شرکت می‌کنند که عمده پرسش‌های آن‌ها، چهار گزینه‌ای است.

آشنایی فراگیرندگان با چنین پرسش‌هایی ضروری است. کتاب‌هایی که در این راستا تولید می‌شوند، می‌توانند به جای توجه به محفوظات و یا اطلاعات و داده‌های اضافی غیرضروری، به دانش‌های بنیادی و هدف‌های یادگیری با سطوح بالاتر مورد توجه برنامه‌ی درسی بپردازند.

۲. آزمون‌های معتبر و بین‌المللی در اختیار فراگیرندگان قرار

گیرند.

توجه به آزمون‌های بین‌المللی که توسط مطالعات و نهادهای معتبر در جهان برگزار می‌شوند و یا مؤسسات معتبر آموزشی کشورهای پیشرفته در کشور خودشان انجام می‌دهند، می‌تواند معیارهای ارزش‌یابی مناسب را به جامعه‌ی فرهنگی ما معرفی کند.

در این ارتباط می‌توان از مجموعه کتاب‌های «بهتر بیاموزیم» یادکرد که سؤال‌های علوم تجربی و ریاضی آزمون‌های مطالعه‌ی تیمز را بر اساس سرفصل‌های کتاب‌های درسی در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهند.

این کتاب‌ها در شش جلد برای دوره‌ی راهنمایی و برای هریک از دو درس علوم و ریاضی به طور جداگانه تدوین شده‌اند. در دوره‌ی ابتدایی نیز برای سه پایه‌ی سوم، چهارم و پنجم ابتدایی، سه کتاب در نظر گرفته شده است. هر کتاب دارای پرسش‌های مربوط به هر دو درس علوم و ریاضی است. (تصویر-۷)

(تصویر-۷)

پرسش‌های آزمون تیمز براساس فصل‌های کتاب‌های درسی در مجموعه‌ی «بهتر بیاموزیم» تنظیم و به همراه پرسش‌های مشابه در اختیار دانش‌آموزان قرار گرفته است

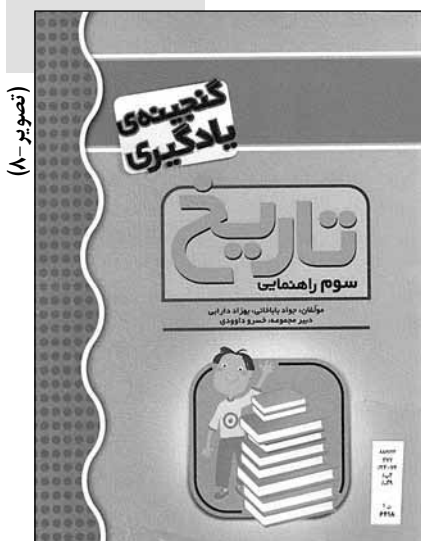
به نظر می‌رسد دانش‌آموزان و گاه معلمان، در یافتن پاسخ‌های صحیح این‌گونه پرسش‌ها با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌شوند. بنابراین لازم است راهنمایی‌های مناسب برای پاسخ‌گویی به پرسش‌ها، به طور جداگانه در کنار این کتاب‌ها وجود داشته باشند.

کتاب‌های تمرین و فعالیت با تنوع تمرین‌ها و با هدف پرورش مهارت‌های یادگیری در مخاطبان، کار آموزش معلمان را آسان می‌کنند

۳. کتاب‌های کار و فعالیت تسهیل‌کننده و صراحت‌بخش مورد توجه قرار گیرند.

پیش از این درباره‌ی دشواری‌ها، سوءتفاهم‌ها و سبک‌های یادگیری متفاوت فراگیرندگان سخن به بیان آمد. کتاب‌های کار و فعالیت می‌توانند به سراغ چنین موضوعاتی بروند و با ارائه‌ی فعالیت‌های مناسب یادگیری را آسان سازند. این کتاب‌ها می‌توانند بستر آموزش متناسب با اهداف برنامه‌ی درسی را برای معلمان فراهم کند. معلمان می‌توانند فعالیت‌های چنین کتاب‌های را برای آموزش فراگیرندگان به خدمت بگیرند و پرورش مهارت‌های یادگیری فراگیرندگان کلاس خود را ممکن سازند.

از جمله‌ی این کتاب‌ها می‌توان به کتاب «گنجینه‌ی یادگیری» که در دروس متفاوت توسط «انتشارات مبتکران» به بازار نشر عرضه شده است، یاد کرد. برای مثال، در گنجینه‌ی یادگیری تاریخ سوم راهنمایی، تمرین‌های متنوعی با عناوین «درست‌یابی» «بگرد و بیاب»، «آگه منو پیدا کرد»، «قطار تاریخ»، «سبک و سنگین»، «چرا مهم بود؟»، «تاریخ و تفکر» و ... به چشم می‌خورند. (تصویر ۸)

(تصویر ۸)

۲۸۹۱۹۷

پاییز ۱۳۸۸

۳۹

◀ منابع

۱. سیلو، جی. گالن. برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر. ترجمه‌ی غلامرضا خوی‌نژاد. تهران: انتشارات آستان قدس رضوی (به نشر) و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). تهران: چاپ ششم. ۱۳۸۰.
۲. تقی‌پور ظهیر، علی. مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی. آگاه: تهران. ۱۳۶۹.
۳. مهرمحمدی، محمود. برنامه‌ی درسی: نظرها، رویکردها و چشم‌اندازها. تهران: به‌نشر (انتشارات آستان قدس رضوی). تهران. چاپ دوم. ۱۳۸۲.
۴. ملکی، حسن. رویکرد تلفیقی به برنامه‌ی درسی. انتشارات انجمن اولیا و مربیان. تهران. ۱۳۸۲.